

A SZÖVEGEK ELŐTT

Világ proletárjai egyesüljete! Bizonyára a kellést halljuk ebben a felkiáltásban, a kellést, amely túl azon, hogy harci jelszó, megfogalmazóinak gondolkodói alkatát is markánsan kifejezi. A hegeli gondolatvilágból éppen kilépő Marx és az angliai munkásosztály helyzetének szociológusa, Engels, ebben a reális harcra mozgósító jelszóban tudatja olvasóival, hogy a feltételezett jövő felvétele nélkül, a kapitalista struktúrából való feltételes-hipotetikus kilépés nélkül ezt a struktúrát elemezni nem tudják. Arkhimédészi pont ez a marxizmus számára: ahhoz, hogy az ideológia elméletévé szerveződhessen, meg kell konstruálnia a kívülállásra alkalmas posztulátum-rendszert, ki kell alakítania azt a hipotézist, amely rendezi a meglévőt, amely egy meghatározott irányba állítja be az empíriát.

Ebből adódik, hogy korunk leghatásosabb ideológiája elméleti szempontból teljesen nyitott maradt: a korok változása az ideológia újraértelmezését s ennek megfelelően az említett hipotézis újrafogalmazását követeli.

E követelmény végiggondolása arra késztet, hogy az empíriát ismét megvizsgáljuk, és olyan kritériumokat dolgozunk ki, amelyek alkalmasak a hipotézis, illetve a posztulátumok helyes vagy helytelen voltát eldönteni. Másképp: arról van szó, hogy magát a kérdésfeltevést vizsgáljuk és a lehetséges válaszokat, az ideológia, az empiria szigorú vizsgálatát pedig a szociológia körébe utalva a kérdésfeltevést mint ilyet, mint az elméletet kifejező technikát kutassuk.

Ez a technika, amint bebizonyosodott, a termelőerő szerepét játssza: ha ugyanis a tudomány manapság termelőerővé válik, és a tudomány nem egyéb, mint a természettel és a társadalommal kapcsolatos objektív igazságok olyan rendszere, amelyhez ezek kérdezése útján jutunk, akkor az elméleti kérdések feltevésének módszertana, illetve technikája nem csupán termelőerő, amint ezt állítottuk, hanem még inkább valószínű meta-termelőerő.

Igen sok helyről idézhetnénk ilyen gondolatmeneteket, amelyek persze alkalmasak arra is, hogy az újabb generációk a kellő ideológiai fegyverzetben tisztázzák az elméleti (filozófiai) kutatás helyes voltát a marxista–leninista ideológiát megtestesítő társadalmunkban.

Most, hogy a fiatal gondolkodók csoportosan jelentkeznek kultúránkban, észre kell vennünk azt a társadalmi-kulturális elvárást, amit kifejeznek. Ezek az elvárások tulajdonképpen a kultúra immanenciájából származnak: a bonyolultság bizonyos fokán, amikor új fogalmiság közegébe tevődnek át az értékek, szükségessé válik a szimbólumok vizsgálata, mielőtt a kultúra egésze mítosszá válna. A mitikus jelleget nyilván azok észlelhetik leginkább, akik a kultúra értékeit össze tudják vetni azzal a nyelvi-ideologikus szövegkörnyezettel, amely a kultúrát mint egészet kívánja értelmezni. A régi kultúrához és az új szöveghez való sajátos viszonyulás ez. A szöveg emb-lématermelő készségét kevésbé érzékelik azok, akik megteremtették azt az ideológiai köznyelvet, amely alkalmas volt arra, hogy forradalmi elvárásaikat megfogalmazzák, ugyanis ez a nyelv radikális szakítás volt a kultúra addigi nyelvével: mint tudott dolog, a nyelv meghatározza a kultúra értékeinek recepcióját, alapvető összefüggés van ugyanis a nyelvi gazdagság és a tudat ama képessége között, hogy a meglevő tudást mint saját tudását fogadja be, vigye át tudati motívumként a magatartásra, a cselekvésre. Az új ideologikum nyelve a polgári társadalom ideológiai nyelve elleni állásfoglalásban alakult ki, és ez nagymértékben meghatározta a polgári és a polgári társadalom közvetítette kultúrához való viszonyt is. A mitikus tendenciák kialakulásának egyik oka ez, illetve az az érzelmi viszony, amely az új ideologikum létrehozóit e nyelvvvel összekapcsolja.

Közhelyszámba megy az újabb, a hatalomért való harc után tudatosodó generációk sajátos helyzetéről beszélni. A kultúrához többé nem az ideologikus nyelven keresztül kapcsolódnak, hanem közvetlenül mint saját nyelvet beszélő értékek adott halmazához. Vagyis az egységet nem a nyelv egységes voltából vezetik le, hanem a partikuláris nyelvek sokaságát mint a sokféleség egységét látják. Ez a megfordítás metodológiai jellegű: a kultúra értékeit mint immanens értéket veszik tudomásul, és ezzel a nyelvi monolitást megszüntetik, illetve kritikai elemzésekben viszonyulnak hozzá.

Ami valóban fontosnak tűnik: az újszerű magatartás és az ebből származó reális eredmények bizonyítják az emblémák partikuláris voltát, azt, hogy a nyelv, amely önmagát mint mindenre alkalmas kifejezőeszközt szemlélte, ezzel csak elködösítette saját ideologikus voltának reális alapjait. E nyelv legtudatosabb képviselői éppen napjainkban hangsúlyozzák újra, hogy nyelvük a proletárdiktatúra nyelve, a hatalom nyelve, amely a partikuláris nyelvek egységes, monolit alapját kívánja megteremteni.

A fiatal gondolkodók törekvései nyilván nem csupán a kultúra adott állapotához kapcsolódnak, törekvéseiket nem lehet egyértelműen az értékekhez való viszonyból levezetni. A kritikai igény persze rendkívül jelentős funkciót tölt be: a vita lehetővé teszi számukra és mások számára is fogalmi apparátusuk ellenőrzését, a kifejezés sztereotípiáinak tudatosítását, vagyis az immanens értékekhez való közeledést. Ez azonban nem meríti ki lehetőségeiket, szerepüket, noha nemritkán úgy tűnhet olvasóinknak, mintha nemcsak ismernék, de tetszelegnének is a kritikusi magatartásban. A tetszelgés – póz: az intellektuális erő tudatának fitogtatása. Ám nemcsak erről van szó.

Ha a kulturális elváráson túl azt vizsgáljuk, hogy mi teszi lehetővé a fiatal gondolkodók csoportos jelentkezését, akkor már a szociológiai magyarázatok területére érkezünk. Nem elég ugyanis a kritika vágya, bármilyen mély érzelmi gyökeire is volnának: a társadalmi helyzet, az objektív mozzanatok teszik szükségessé a reális kritikát. Ha ilyen jellegű okok nem léteznének, akkor nem beszélhetnénk gondolkodók jelentkezéséről, legfeljebb szubjektív óhajokban azonos generációról. A teljesítmény, illetve a teljesítmény jól érzékelhető körvonalai gondolkodók jelentkezését mutatják; megérteni ezt a tényt csak társadalmi okok felmutatásával lehet.

Furcsa, ha néhány fiatal gondolkodó jelentkezésének tényét századunk jellegzetességei emlegetésével kívánjuk értelmezni, de miért állnánk ellent a kísértésnek, ha a kísértés azért van, hogy ne álljunk ellent neki. Tehát: a lét partikularitásának ténye egyetemessé vált századunkban, holott az egyetemesség tudata sohasem volt annyira erőteljes, mint most. A partikularitás mély átélését lehetővé tevő társadalmi helyzet hallatlan mértékben tudatosítja az egyetemesség követelményeiben gondolkodókat. Az egyetemesség forrásai [a

gazdasági világerintkezés, a világgommunikáció, a kultúra (tudomány és művészet) egyetemessége és a világ egészét pusztulással fenyegető tényezők (atomerő, környezetszennyeződés, a nyersanyagkészletek kimerülése, demográfiai robbanás)] az átélt lét partikularitásának ellentmondásait mint a gondolkodás lehetséges tárgyát, mint a filozófia új lehetőségét tudatosítják. Elvileg: az ilyen problémákkal való teoretikus szembenézésre nincs alkalmasabb érzelmi indíték és reális helyzet, mint éppen a mi körülményeink között. Senki sem tudhatja, lesz-e elég tehetség, gondolkodói következetesség és, miért ne mondanók ki: kitartás, szorgalom, egyenesség ahhoz, hogy ezt a lehetőséget kihasználják, megvalósítsák, de ez még nyitott számukra, eddigi teljesítményeik szerint legalábbis.

Mit tudunk erről a teljesítményről? Elsősorban a tanulmányokban megnyilvánuló intenciókat ismerjük. A kritikai magatartás kialakításának azt a görcsös hajszolását, amely csak akkor érhető meg, ha tudjuk: nem lehet fogalmi apparátust létrehozni az egyéniség teljes koncentrációja nélkül, mert a szubjektivitás kiszorítása a fogalmakból paradox módon csak szubjektív erők teljes mozgósítása révén érhető el, azzal a monomániás módszerrel, amely a tárgyra való koncentrációt a tárggyal való teljes azonosulásig viszi. A tárgy náluk gyakran maga az apparátus, amely már működni kezd mint technika, anélkül, hogy valamire irányulna: a magatartás mozgatja, de többnyire még csak lebontásra alkalmas.

Tulajdonképpen még találkozik náluk a kultúra iránti felelősség – ezzel a kultúra szolgálata – és a gondolkodói feladat, tehát nem válik külön a kritikai igény attól a különben természetes óhajtól, hogy a kultúrát filozófiával gazdagítható, különbségeiben sokoldalúbbá tehető halmazzá tegyék. Ezért uralkodik a kísérlet, a metodológia, a magatartás. Persze arról is lehetne vitatkozni, vajon nem éppen a kritikai mozzanat-e a filozófiai gondolkodás sajátossága, de most nem erről az általános kérdéstről van szó. Kritikájuk ugyanis még nem eléggé következetesen fogalmi kritika: a hamis-téves-konvencionális jelentéseket nem érvekkel bontják le, hanem inkább hivatkozásokkal, avagy a rámutatás gesztusával kísérleteznek. Ha művet elemeznek, akkor logikailag-dialektikailag helyesen azok belső ellentmondásainak kimutatásával kívánják elérni céljukat, a használt fogalmak tar-

talmatlanságának bizonyítását. Csak éppen nem szabadultak meg egy illúziótól: azt hiszik, elegendő az ellentmondások felszínre hozása, s akkor az ilyen fogalmak elbuknak, valahogy végük van. De nem; a fogalmak nem pusztulnak el, még a téves fogalmak sem hajlandók elpusztulni. Kitartóan megmaradnak, sőt betokosodva vegetálnak, akár a spórák az évszázados porban. A hamis fogalmakat ki kell szorítani, és csak akkor lehet őket kiszorítani, ha az igazságot, legalább az elérhető igazságot állítjuk a hamis fogalmak helyére.

Ne tévedjünk: az igazság állítása azonos lehet a tartalmas fogalmak kialakításához kellő feltételek kidolgozásával, de itt is érvek kellene, itt is építkezésre van szükség. Vagyis tárgyra; a tárgy hiánya sohasem érv valaminek a helyessége mellett, különösképp, ha a kritika éppen a tárgy nélküli talmatlanság ellen irányul. Legyen a kritika tárgya a fogalom: de a fogalom szerkezetének, ideológiai funkcióinak érvekkel való bizonyítása nélkül ezt nem tudjuk elképzelni. Tanácsokat adni nem akarunk: a gondolkodói teljesítményeket még sohasem istápolták a tanácsok. Amit elmondunk, az kritika, talán igazságtalanul általánosító kritika; de törekvéseikkel mi esne egybe jobban, mint ha komolyan vesszük igényeiket, és ha önmagunkat sem tekintve kivételnek, egyetértünk ezzel az igénnyel.

Mindezt el kellett mondanunk – akkor is, ha gyakran közhelyeket ismételtünk –, hogy néhány vonással most felvázolhassuk e kötet szerzőinek egyéni törekvéseit is.

Ágoston Vilmos

Erőtéljes társadalmi érdeklődés jellemzi, szűkszavú, teoretikus lényé kritikai montázstechnikájában van jelen. Írásmódjában az elvont fogalmak látszólag semmiféle szerepet sem játszanak, de miután szövege logikailag kiépített, hiszen idézetről idézetre halad, majd a kritikai analízisben felvillantja az ellentmondásokat és azok következményeit is, valamilyen elvontabb fogalmiságot sugall. Megfejtji az irodalmi mű üzenetét, de a kritikai szöveg maga is üzenetet hordoz. Nyilván a praktikus filozófia irányába emeli az olvasó tekintetét, az etikum és esztétikum viszonyát láttatja. Következtetéseiben az idézetek struktúrájából indul ki, de egy logikai láncszemet átugorva írja frappáns tömondatait, ezzel kényszerítvén az általánosítás felé a gondolatot, amely különben a konk-

rétban keres kiutat a problémák elől. A filozófia *előtti* állapot jelentkezik itt, mégpedig igen eredeti formában: nem a kritikus, hanem olvasója fogalmazza meg az általánost, ő néz szembe saját fogalmainak rendezetlen halmazával.

Huszár Vilmos

Kritikája a filozófia technikájának elméleti jelentőségű alkalmazása. A praktikus filozófiától távol, az elmélet tárgyának a fogalmak logikai viszonyait tekinti. Az ilyen elemzés a fogalmak helytelen használatának kimutatásával tartalmi kritikává válik: az elemzett mű fogalmi struktúrája elégtelennek bizonyul, ha a fogalmak viszonyai tisztázatlanok és ellentmondásosak. Érzelmek, erkölcsi dekázások nincsenek: csak az elemzés eleganciája kelt esztétikai élményt. Hegel hatása e filozofálás technikájára nyilvánvaló, ám e határ tartalmi következményéről már csak azért sem lehet beszélni, mert szerzőnk nem építkezik, hanem lebont, fogalmakat szembesít, anélkül, hogy új fogalmakat vezetne be, s célja, amint ezt maga is leírja, egy marxista cselekvésemélet lehetőségeinek kialakítása. Ezért e kritika is pozitív tartalmú: az elméleti tárgyat mintegy defetiszizálja, visszavezeti axiómáinak dilemmatikus talárára. Tudjuk, hogy a fogalmi szigorúság rendkívül fontos minden kultúra számára, különösen a humaniorákban mozgó kultúrkör ellenőrzi magát eredményesen, ha természettudományos pontosságra tör.

Molnár Gusztáv

A kultúra (művészet és filozófia) történetében keresi a kritika érveit és lehetőségeit. E magatartás a tiszta spekulációban rejlő sterilitás-veszélyt kívánja ellensúlyozni. A filozófia utáni telítettség állapotából menekül a történelembe, ezt azonban spekulatíván (filozofikusan) kezeli: a tények zárt-ságából semmi sincs jelen, a tények helyi értéke helyett a tényeknek a kritikai szellem perdítéséből származó értékvariánsai érdeklik. Önmagával szemben szkeptikus: átlépésében ezért van őszinteség. És ezért ismerünk magatartásában néhány fontos kortünetre: a tudomány és technika bizonyosságai láttán a kritikus, akinek sohasem eléggé egzaktak a szempontjai, önkritikus tépelődésre kényszerül. A szkepszis néhol lemondásra készíti, innen a feltörő érzelem, a kritika megrendítő dadogása, az elképedésben mutatkozó meglepetés sa-

ját maga láttán. Persze a filozófiát megkerülni büntetlenül nem tudja: minden sorából az építkezés utáni vágy sugárzik. Ezek az ellentmondások feszültséget keltenek, és éppen ebben áll szerzőnk hangjának egyéni volta. Úgy tűnik, egyike azoknak, akik saját álláspontjuk kialakításában a legmesszebbre jutottak.

Szilágyi N. Sándor

Most dolgozza ki azokat az általános fogalmi struktúrákat, amelyek lehetővé teszik számára a hangtan empirikus anyagának értelmezését. A filozófia előtti állapot itt egyenest a filozófia utáni helyzetre törekszik. Miután a kidolgozott fogalmiság nem biztosít ellenálló közeget, szerzőnk már kész filozófiák után nyúl, s ezeket alakítja technikai eszközévé. Mikor megpillantja a filozófiai technikában rejlő interpretációs lehetőségeket, illetve mikor ismét és újra tudomásul veszi e lehetőségek elmulasztását, mérges lesz, izzani kezd, és az alkalmazott fogalmi elemzésbe is átmenti spontán érzelmeit. Persze, amikor rajtakapja magát, akkor komolykodóan rohan vissza rögeszméjéhez, a fonológiát értelmező filozofikus mondatokhoz. E mondatok jelentőségét nyilván akkor érzékelhetik majd a szakemberek, ha segítségükkel az empirikus anyag kivételmentesen rendeződik. Szerzőnk egyike azoknak a viszonylag keveseknek, akiket a szaktudomány tényanyaga győzött meg a filozófia nélkülözhetetlenségéről, s éppen ez a vonzó benne.

Tamás Gáspár Miklós

Nagyjából körvonalazott kritikai apparátus birtokában módon interpretálja a világot. Fogalmi számára igazolást keres és talál az irodalomban, a történelemben, a filozófiai gondolkodás történetében és még számtalan más területen. Kritikusként kíméletlen: az interpretált szövegek gyengeségeit akkor sem bocsátja meg, ha ezek deklaratíve nemesek ugyan, de ellentmondásaik következtében érthetlenné teszük tárgyukat. Fogalmainak pozitív kifejtése egyelőre háttérben marad: minden bizonnyal sürgetőbbnek látja e fogalmak szellemi légkörét kritikai munkával megteremteni. Elemzési technikája gyakran a felhasznált apparátus mögött rejtőzik, szívesen kreál olyan látszatot, mintha az előtte fekvő szöveg, más kritikusok-szerzők érveivel találkozna, és ő csu-

pán levezetné a nemes párviadalt, amelyben a szöveg eleve elítéltetett. Ha viszont személyesen is felszínre bukkan, már mi sem akadályozhatja a megsemmisítő ítéletnyilvánításokban. Szövegeiben egyre gyakrabban jelentkezik az érvelő, építkező szándék: nyilván ez benne a legfontosabb. Teljesítménye eddig is figyelemre méltó, lehetőségei még nagyobbak.

1974